

NÓGRÁD MEGYEI HONISMERETI KIADVÁNYOK

Nógrád megye honismereti szempontból nem tartozik a szerencsés adottságú megyék közé. Igaz, hogy a főváros-hoz közel fekszik, közlekedése azonban nem a legszerencsésebb — a Zagyva völgyét kivéve. Nincs humán jellegű főiskolája, egyeteme, városa is mindössze kettő van, a rohamosan fejlődő Salgótarján s a régi, fejlődésében sokáig stagnáló volt megyeszékhely, egykori csendes hivatalnok-fészek: Balassagyarmat. Számottevő még két városias nagyközség: Szécsény és Pásztó. A balassagyarmati múzeumnak nagy hagyományai voltak, míg a salgótarjáni Munkásmozgalmi Múzeum — amely egyben a megyei múzeumi szervezet központja — csak 1959-ben létesült. A harmadik múzeum, a szécsényi alig néhány éve, 1975-ben alakult a helyreállított Forgách-kastély épületében.

A múzeum mellett — mint minden megyében — a helytörténeti-honismereti kutatás szervezője a megyei levéltár. Sok más megye levéltárához hasonlóan a nógrádi is csak kisszámú 18. század előtti iratanyagot tartalmaz, a régi anyag nagyrészt elégett Fülek várának 1682. évi ostromában (a török korban sokáig Fülek volt a megyeszékhely). A 18. században itt is megkezdődött az iratok rendszerezése, amely a 19. században is folytatódott. A két világháború között a levéltár felújítása, kutatása visszaesett, a felszabadulás után pedig sokáig méltatlan körülmények között tartották a részben összekeveredett anyagot. 1952-ben, amikor Balassagyarmat helyett Salgótarján lett az új megyeszékhely, a levéltárnak nem jutott hely, anyagát a fővárosba szállították, s igazgatás szempontjából egyesítették Pest megye levéltárával. Több mint másfél évtized kellett ahhoz,

hogy a megyeszékhely helyet találjon a levéltárnak, anyagának ideszállítása és rendszerezése 1968 októberében fejeződött be. A fiatal intézménynek nem volt kiadványa, így a múzeumi füzetek sorozatban (17. sz.) 1969-ben *Schneider Miklós* igazgató összeállításában jelent meg *Nógrád megye levéltára* címmel az első összefoglaló ismertetés a levéltár anyagáról.

Nem lehet feladatomban, hogy a megye helytörténeti kutatásának múltjáról képet adjak, néhány mondatos összefoglalás azonban e tekintetben sem lehet haszontalan. A 18—19. századot illetően mindenekelőtt a szépszámú, s ma is jól használható előmunkálatok érdemelnek említést: időrendben legelső *Bél Mátyás* *Notitia Hungaria...* jának IV. kötete (1742), Nógrád megye történeti-helytörténeti leírásával. Ezt követi *Mocsáry Antal* négy kötetes monográfiája (Nógrád vármegye történelmi, geographiai és statisztikai eseméltetése. 1826.). *Nagy Iván* tervezett művének csak egy része készült el (Nógrád megye története 1544-ig. Bp. 1907.). A millenniumi megyemonográfia sorozatba illeszkedik az 1911-ben megjelent, *Borosszky Samu* szerkesztette yaskos kötet. A két világháború között ezt követte *Ladányi Miksa* szerkesztésében (Nógrád és Hont vármegye. 1934.) egy újabb összeállítás. A felszabadulás után a műemléki topográfiák keretében már 1954-ben megjelent a *Nógrád megye műemlékei*. A monográfiák, az addigi szakirodalom és újabb kutatások felhasználásával készült el négy kötetben a megye történetének új, marxista igényű feldolgozása (*Nógrád megye története I—IV*. Salgótarján, 1969—1973.)

A megyei monográfiát jól kiegészíti az 1976-ban megjelent *Nógrádi évszázadok* c. megyetörténeti olvasókönyv, amely terjedelménél fogva is szélesebb közönségre számíthat, mint a monográ-

fia, mégis mindössze 800 példányban jelent meg (használatát a név- és helymutató igen megkönnyíti s értékét jelentősen növeli *Schneider Miklós* munkája).

Az egyes települések közül 1972-ben hagyta el a nyomdát a Salgótarján történetét feldolgozó kötet (szerkesztője *Szabó Béla*), írói jórészt helyiek: *Beitzky János*, *Horváth István*, *Molnár Pál*, *Schneider Miklós*, *Szabó Béla*. Szerényebb méretű ennél *Pásztor története* (*Pintér Nándor*, *Vincze Ferenc*, *Csepány István*, 1970.): az adattár és a krónika keveréke. Fejtétlenül dicséretes viszont, hogy e másfélszáz oldalas tanácskiadvány mellett 30 oldalas, könyvről áttekinthető képes útmutatót, városkalauzt (feltüntetve a környék turisztáutjait is) készített ki a megyei múzeum 6000 példányban (szerzői a monográfiáival egyezők). Ez olcsósága és terjedelme miatt az iskolák és a szélesebb olvasókör számára egyaránt igen hasznos. A nagy monográfiák mellett célszerű lenne minden esetben ilyen kis füzetek megjelentetése, mert *tömegmérésekben* csak az efféle kiadványok lehetnek hatékonyak.

A legújabb monográfia Balassagyarmat (megjelent 1977-ben). Kiegészíti ezt *dr. Szabó Károly*: Balassagyarmat az irodalomban c. kis kötete (1972).

Szécsény még nem vállalkozott monográfiára, hanem tanulmányosorozat megjelentetését kezdte el. Első kötete (*Tanulmányok Szécsény múltjából*) 1978-ban jelent meg a múzeumigazgató, *Praznovszky Mihály* szerkesztésében. *R. Várkonyi Ágnes* tanulmánya voltaképpen nem helytörténeti jellegű, az 1705. évi szécsényi országgyűlést írja le. Helyi szempontból sokkal fontosabb ennél *Pálmány Béla* nagyarányú gyűjtőmunkán alapuló tanulmánya Szécsény 1690—1848 közötti úrbéri viszonyairól. *Horváth István* az 1918—1919-es forradalom időszakát idézi föl, elsősorban az eddigi történeti feldolgozások alapján.

A felszabadulás utáni idők helytörténeti kutatásának egyik sajátos területe a tsz-történet. *Schneider Miklós* és *Szomszéd Imre*: a Kis-Zalavölgye termelőszövetkezeti mozgalmának 25 éve (1974.) c. kötete alapos kutatások után íródott, s öt kicsiny falu (együttesen ezernél kevesebb a keresők száma) — Kishárkány, Lucfalva, Márkabáza, Nagyhárkány, Sámsonháza — közel-múltját tárja elénk.

A helytörténeti kutatások egyik legfontosabb, alapvető forrása a térkép.

Gazdag László: Nógrád megye térképei c. munkája (Balassagyarmat, 1964.) 2240 térképet dolgoz fel mintaszereven.

Nógrád megye — elsősorban Madách és Mikszáth révén — irodalmi emlékekben is gazdag. A megyei múzeum mindkét író megyei vonatkozásairól egy-egy kis ismeretterjesztő füzetet adott ki 1973-ban 6—8 ezer példányban. Sőt két egymást követő évben a múzeumi közlemények egy-egy kötetét is Mikszáthnak (1972. 18. sz.) és Madáchnak (1973. 19. sz.) szentelték. Megyei kutatók (*Leblancné Kelemen Mária*, *Szabó Béla* és mások) mellett a kérdéskörök országosan elismert szaktekintélyei: jelentős tanulmányokkal gazdagították az emlékköteteket.

Nemcsak a „nagy irodalom” gondjával törődnek Nógrádban, hanem a népköltészet emlékeinek gyűjtésével és kiadásával is. Az utóbbi évszázad folklórkincsének — az ipari és mezőgazdasági bérmunkások — alkotásainak gyűjtésére csak az 1950-es évek elején figyelt fel a magyar kutatás. *Nagy Zoltán* két gyűjteménye (Nógrádi summásdalok. 1977; Nógrádi bányászdalok. 1976.) a tudomány nagy nyeresége.

Az 1970-es évek eleje óta a honismereti kiadványok gondozásában megszokták a megyei levéltár, illetve a múzeumi szervezet 1971 óta folyamatosan jelennek meg a levéltár kötetei.

A néprajzi és helytörténeti kutatások évtizedek óta folyamatosak, a régészetről ez nem mondható el. A kutatás tervezettségére és színvonalára az utóbbi időben, sok tekintetben hanyatlott, ha ezt némileg ellensúlyozzák is az OMF műemléki feltárásai, amelyek szép eredményeket hoztak.

A múzeum kiadványainak áttekintése nem jelent gondot, mert az 1960—1976. között megjelenteket *Praznovszky Mihály* az 1977. évi évkönyvben bibliográfiailag feldolgozta. 1974-ig a megyei múzeum központi kiadványa *Közlemények* címmel jelent meg, 1975 óta az *Évkönyv* címet viseli. Az évkönyvek részben tematikusak: az 1975. évi többek között az előző esztendői régészeti- és művészettörténeti vándorgyűlés előadásait tartalmazza. az 1976. évi részben a Rákóczi-szabadságharcnak állít emléket, 1977-ben a palókkutatási tanácskozás anyagát közölték, míg a legutóbbi, 1978. évi vegyes jellegű. Az évkönyvek szerzőinek gerincét a megyei muzeológusok teszik ki, a tematikus összeállításoknál fővárosi és más vidéki kutatókat is találunk, és a muzeológusokon kívül helyet kapnak a levéltáro-

sok írásai is. Egészében jól szerkesztettek, színvonalasak a tanulmányok, a nyomdai kivétel is megfelelő.

A megye mindhárom nagy múzeumának állandó kiállításához készült vezető-füzet, amelyek kiállítása nyomdai tekintetben átlagosnak felül meg (sajnos a kisebb kiállítások füzetének fotói szinte élvezhetetlenül gyatra nyomásúak). A három vezető közül kettő jól dokumentálja a kiállítást és valóban kiállítási vezető, míg a harmadik, a salgótarjáni (szénbányászat és bányászélet) egy történeti áttekintés, s a kiállításához való kapcsolódást egyetlen — utolsó — mondatával intézi el: E gondolatokat illusztrálják a kiállított térképek, dokumentumok, tárgyak stb.

A múzeumi- és levéltári kiadványok egy csoportját történeti időrendben célszerű áttekinteni. Az első korszak, amelynek a megyében jelentős iratanyaga maradt fenn, a Rákóczi-szabadságharc. *Leblancné Kelemen Mária* dokumentumválogatása és bibliográfiája (utóbbit dr. Czipó Ernőné készítette) a levéltár és a megyei könyvtár kiadásában jelent meg, külsejére nézve igénytelen sokszorosított füzet, ám tartalmilag annál értékesebb, több mint félszáz közöletlen dokumentumot tartalmaz (a bibliográfia is hasznos, bár kissé egyenetlen és rendezetlen).

A 18. századi életet három levéltári kiadvány világítja meg (az 1715. évi országos összeírás adatai; az 1767. évi úrbéri rendelettel kapcsolatos iratok; a II. József kori országleírás és népszámlálás); az előző kettő *Schneider Miklós*, a harmadik *Eberjessz Kálmán* munkája. Mindhárom alapvető fontosságú, s bár valamennyi megye megjelenetné mielőbb hasonló adatsorait, hogy országos összehasonlításra nyílnék lehetőség.

A 19. század eleji helyzetről ad hírt az 1828. évi országos összeírás megyei adatsora (*Schneider Miklós* összeállítása).

Nógrád megye, s elsősorban Salgótarján, Losonc környéke a magyar munkásmozgalom egyik fellegránának számított. Méltó módon tükrözik ezt a vastok kiadványok, amelyek 1848-tól 1944-ig tekintik át a munkásmozgalom történetét, s *Szabó Béla*, *Vonsik Ilona*, *Frdős Istvánné*, *Csabai József* nagyarányú forrásgyűjtését dicsérik. Külön kis füzet ismereteti a mintaszerűen kialakított karacsberényi Nógrádi-partizán-csoport emlékmúzeumát. Követésre méltó az is, hogy a megye munkás-

mozgalmanak kiemelkedő alakjait — több mint száz elvtársat — *Belitzky János* és *Szabó Béla* szerkesztette életrajzgyűjteményben mutatják be.

Nem hanyagolja el a levéltár és a múzeum az 1945 utáni idők történetének föltárását sem. Elsősorban az 1944 vége és az államosítás kezdete (1948 vége) közötti időszak sokoldalú, forrásfeltáró munkája hozott szép sikereket. 1972-ben egy általános jellegű adattárat (dokumentumgyűjteményt) jelentetett meg a múzeum, ezt követte a levéltár nagy adattára az 1945—1948 közötti nemzeti bizottságok és földigénylő bizottságok vezetőiről és tagjairól, illetve ugyanezen időszakból az iskolák államosításával kapcsolatos levéltári forrásanyag válogatott közreadása (mindkettő *Leblancné Kelemen Mária* munkája). *Schneider M.* és *Leblancné K. M.* állította össze az 1950—1970. közötti megyei tanácsi művelődési intézkedések válogatott iratanyagát is, ami közművelődési, múzeumi, levéltári stb. vonatkozásban nagyon figyelemre méltó krónika, bár minél több jelleme meg máshol, illetve a tanácsi igazgatás más témaköreiből (mezőgazdaság, kereskedelem stb.) is. Végül említést érdemel a levéltári adatszolgáltató munkában és az anyakönyvi hivataloknál egyaránt jól használható jegyzék a megye anyakönyvi kerületeinek 1895—1978 közötti változásairól.

A megyében a honismereti mozgalom segítésére *Nógrádi Honismereti Híradó* címmel kiadványsorozatot is indítottak az 1970-es évek elején, majd csaknem három éves szünet után 1975-ben folytatták két, majd a következő esztendőben újabb két számmal, de ez a hasznos kezdeményezés úgy látszik, azóta megint szünetel.

A honismereti kiadványok egy része elsősorban szakemberek, szakkutatók számára készült, jelentős hányada azonban a szélesebb olvasóközönség érdeklődésre is számot tarthat. A múzeumi kiállításismertető füzeteken kívül a honismeretnek szélesebb körben ható kiadványai az idegenforgalmi jellegűek, ezért ezeket sem hagyhatom említés nélkül.

A VT Idegenforgalmi Propaganda és Kiadó Vállalat az ország más megyéihez hasonlóan Nógrádról is készített többnyelvű, színes ismertető idegenforgalmi kötetet a megyei tanács megbízásából. Ennél lényegesen fontosabb az immár második kiadásban megjelent *Nógrádi útikalauz* (írta *Szombathy*

Viktor), amely hangulatos megyekép — kevés gyakorlati útmutatással. Korábban Balassagyarmatról, újabban Salgótarjánról, Hollókőről és Nógrádi várakról (2 kiadásban is) jelent meg az útikalauz. A Cserhát turistakalauz régen elavult kiadása helyett viszont eddig nem nyomtattak újabbat.

Összegezve a leírtakat: Nógrád megye honismereti-helytörténeli kiadványok szempontjából — figyelembe véve az adottságokat is — a kiemelkedően legjobban dolgozó megyék közé tartozik. A kiadványok szintenkénti tagozódása is megközelíti a kívánatos, az iskoláztól a szakemberig minden főbb réteg megtalálja az érdeklődésének, műveltségi szintjének megfelelő nyomdai termékeket. Az viszont már országos kérdés, hogy a kiadványok nagyobb részének terjesztése még a megyén belül is megoldatlan, a megye határain kívül pedig nagyobb részt ismeretlenek, még a társintézményekhez sem jutnak el gyorsan és hiánytalanul. A fővárosban és vidéken egyaránt hiányoznak az olyan könyvesboltok, amelyek árusítanák a múzeumok, levéltárak, tanácsok honismereti-helytörténeli kiadványait, és szükség lenne arra is, hogy a havonta megjelenő Könyvvilág ezek megjelenéséről is tudósítson. Mert így sok érdeklődő, sőt szakember sem értesül értékes munkák létezéséről, melyeket esetleg (az érdeklődés hiányára és a raktárhely szűkőre hivatkozva) évekkel a megjelenés után kiselejteznek, vagy ingyen szétosztogatnak úgy, hogy nagyrésztük éppen azokhoz nem jut el, akik megbecsülnék.

BIBLIOGRÁFIA

Balassagyarmat története. Balassagyarmat, 1977. — Belitzky János—Vadas Andor—Szilágyi Endre: Salgótarján útikalauz. 2. átdolg. kiadás. 1975. — Belitzky János és Szabó Béla szerk.: Nincs előbb holtjainknál. Elejtrajzok a Nógrád megyei munkásmozgalom harcosairól. Salgótarján é. n. (1971). — Bogdan Tibor—Krajer Ferenc—Schneider Miklós összeáll.: Jegyzék Nógrád megye anyakönyvi kerületeinek változásairól 1895—1978. Salgótarján, 1978. kézirat — Czipó Ernő—Leblancné Kelemen Mária: A Rakóczi-szabadságharc és Nógrád megye. Dokumentumválogatás és ajánló bibliográfia. Salgótarján, 1976. kézirat

— Csépany István—Pintér Nándor—Vincze Ferenc: A pásztói helytörténeli állandó kiállítás és középkori romkert. Pásztói útikalauz. Salgótarján, 1973. — Doinonkos Alajos szerk.: A szénbányászat és a bányászélet Nógrád megyében (1861—1962). Salgótarján, 1976. — Doinonkos Alajos szerk.: A szecsényi múzeum állandó kiállításai. Salgótarján, 1976. — Eperjessy Kalmán—Schneider Miklós összeáll.: Nógrád megye képe a 17. század végén. Salgótarján, 1977. — Erdős Istvánné összeáll.: Forradalmi hétköznapiak. Direktóriumai rendeltetek Nógrád megyében 1919-ben. Salgótarján, 1974. — Dr. Gazdák László: Nógrád megye térképe. Balassagyarmat, 1964. — Hernady Károly: Nógrádi várak. 2. kiad. Salgótarján, 1977. — Kapros Mária—Zólyomi József: A Palóc Múzeum Állandó kiállításai. é. n. h. n. (1976) — Kerényi Ferenc: Mikszáth emlékek Nógrád megyében. Balassagyarmat. I. kötet. Salgótarján, 1973. — Kerényi Ferenc: Madách emlékek Nógrád megyében. Balassagyarmat. Csesztve. Salgótarján, 1973. — Leblancné Kelemen Mária összeáll. és bev.: „A művelődésügyi földreformja...” Dokumentumok az iskolák államtisztaságának Nógrád megyei történetéből. Salgótarján, 1978. — Leblancné Kelemen Mária—Schneider Miklós: Nógrád megye tanácsai a művelődésért. 1950—1970. (Dokumentumok). Salgótarján, 1976. — Leblanc Zsoltné összeáll.: A mai Nógrád megye községeiben 1945—1948 között működő nemzeti bizottságok és főtisztviselő bizottságok vezetői és tagjai. Salgótarján, 1975. kézirat — Mendel Ferencc szerk.: Hollókő. Salgótarján, 1972. — Dr. Molnár Pál szerk.: Dokumentumok a Nógrád megyei bányások életéről és harcáról 1918—1944. h. n. 1971. — Molnár Pál szerk.: Dokumentumok, adatok Nógrád megye felszabadulás utáni történetéből 1944. dec.—1948. jul. h. n. 1972. — Nagy Zoltán: Nógrádi bányászatok. h. n. 1976. — Nagy Zoltán: Nógrádi summászatok. h. n. 1977. — Nógrád. — Egy megye bemutatkozik. h. n. é. n. — Nógrád évszázadok. Olvasókönyv a megye történetéhez. Összeáll.: Schneider Miklós, Salgótarján, 1976. — Nógrádi Honismereti Híradó 1976/1—2., 1976/1—2. sz. — Nógrád megye története I—IV. Salgótarján, 1969—1973. — Nógrád megyei Múzeumi Közlemények 1972/18—1973/19—1974/20. — Nógrád megyei Múzeumok Évkönyve 1975. 1976. 1977. 1978. — Pintér Nándor—Vincze Ferenc—Csépany István: Pásztói története. Pásztó 1976. — Prackovszky Mihály szerk.: Tanulmányok Szecsényi múltjából I. Szecsény, 1978. — Schneider Miklós—Szomszéd Imre: A Kis-Zagyvavölgye termelőszövetkezeti mozgalomának 25. éve 1949—1974. é. n. h. n. — Schneider Miklós összeáll.: Nógrád megye levéltára. Salgótarján, 1969. — Schneider Miklós összeáll.: A török után. Az 1713. évi országos összeírás adatai a mai Nógrád megye községeiről. Salgótarján, 1973. — Schneider Miklós összeáll.: Dézsma és robot. A jobbágylakosság helyzete a 18. század végén a mai Nógrád megye területén. Salgótarján, 1971. — Schneider Miklós összeáll.: A nógrádi adózó nép viszonyai 1828-ban. Helyzetkép a mai Nógrád megye községeiről az országos összeírás alapján. Salgótarján, 1972. Szabó Béla szerk. Válogatott dokumentumok és adatok Nógrád megye munkásmozgalomának történetéből. 1848—1918. Salgótarján, é. n. Dr. Szabó Károly: Balassagyarmat az irodalomban. h. n. 1972. — Szombathy Viktor: Nógrádi útikalauz. Salgótarján, 1976. 2. átdolg. kiad. — Vonsik Ilona összeáll. és szerk.: Válogatott dokumentumok és adatok Nógrád megye munkásmozgalomának történetéből. 1918—1919. Salgótarján, 1975.

Csorba Csaba

HAZA, SZULÓFÖLD, NEMZETISÉG

(A Hét évkönyve, Bukarest, 1978. 296 oldal)

Esztendő örömei szerezhették magának az az olvasó, aki hozzájutott a Bukarestben megjelenő, A Hét című lap — a Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács társadalmi, politikai művelődési hetilapja — első évkönyvéhez. A külsőre tetszetős, előnyös formátumú kötet — grafikai megformálását D. Varga Katalinnak köszönhetjük — nem kevesebbre vállalkozik, mint a címében jelzett hátrmasság egységének felvázolására. Nemzetiségi sors a mindennapok és az ünnepek valóságában — erről ad számot az évkönyv a romániai magyar nemzetiség publicisztikájában eddig nem tapasztalt összefogottsággal.

A Hét, mely e sorok megjelenésekor már 10. évfolyamába lép, évek óta változik, gyarapszik tartalmilag. Helyt kap benne a bel- és a külpolitika, az irodalomkritika, a képzőművészet, a zene, a színház, a film. Nem hiányoznak a riportok, esszék, útibeszámolók sem. Az 1977-es esztendő formai változásokat is hozott. Az első változást a Könyvbarát című melléklet megindítása jelentette, mely nem kevesebbet vállalt, mint két-havonta valamennyi (hivatásos kiadónál megjelent) román, magyar, német, szerb stb. nyelvű könyv bibliográfiai adatainak közzétételét. A következő eredmény a TETT (Természet, Ember, Tudomány, Technika; évi 4 szám) címet viselő, önálló füzet formájú ismeretterjesztő melléklet megjelenése volt. A megújulás, a tudomány- és kultúranepszerűsítő tevékenység betetőzésének tekinthető az évkönyv megjelentetése.

Mi készítette, kényszerítette a lap munkatársait a romániai magyarság nemzetiségi helyzetének tudatos végiggondolására? Huszár Sándor, a lap főszerkesztője írja meg egy erdélyi útiélményét, mikoris „egy tisztességben megőszült yorkshire-i patikus” útitársa érdeklődött nemzetisége iránt: „Magyar vagyok, uram — válaszoltam, és tölem telhetően még mosolyogtam is. Erre azonban az útitárs szemé felcsillant, és sietve jelezni akarván jól tájékozottságát, ily szavakban tört ki: — Á?!... Budapest! (...) Mire válaszoltam: No Ször, Bukarest. — Egy finom angol úr természetesen nem vitatkozik, de szemmel látható, hogy lelke mélyén teljes lett a zavar. A homlokán összeülő két-három ráncból még az is kiolvasható volt, hogy agyi ereinek korai elmeszesedésére gyanakszik. És akkor ott a fülkében, miközben száz kilométeres se-

bességel rohantunk a jövőbe, és miközben útitársam büszke homlokán továbbra is érvényben maradtak a redők, fel kellett tennem magamnak a kérdést: mi az a sajátos tartalom, amihez ragaszkodván, im felesleges gondokat okozok a világnak?”

A válaszadást szolgálja az évkönyv minden írása. Elsőként kell említsük az azóta elhunyt Mikó Imre tanulmányát a nemzetiségi jogokról, mely sorra veszi a kérdést érintő jogszabályok mindegyikét. A megvalósulás, a gyakorlat mindennapjairól adnak számot a szász, az ukrán, a szerb, a lipovén, a zsidó és a török nemzetiség életét bemutató írások. De a fő súlyt a magyarság helyzetének vázolása kapja. Hogyan dolgoznak, alkotnak az ipar, a tudományos munka, az oktatás, a művészetek köz- és főemberei. Kiemelten esik szó a néprajz, a helytörténet kutatóiról. Többek között Nagy Olga, Kallós Zoltán, Imreh István beszél terveiről.

Nem kevés amit az évkönyv szerkesztői a nemzetiségi önismeretért tettek. Pontos ismertetést kapunk valamennyi romániai magyar lap és folyóirat, könyvkiadó és szerkesztőség, valamint színház címéről, vezető szakembereiről. Ide kell sorolnunk a romániai magyar írók repertóriumát is, mely hasznos irigékészítése a Kántor-Láng-féle irodalomtörténetek. Nagy kár, hogy nem kaptak helyet az évkönyvben a magyar nemzetiségre vonatkozó friss népszámlálási adatok (a nyomás megkezdésekor már hozzáférhetőek voltak!) és a magyar tan nyelvű közép- és felsőoktatási intézmények. (Igaz, hogy a középiskolai adatokat a megyei lapok tanévkezdéskor közzéteszik, de az nehezen hozzáférhető; így az országos összegzést vállalhatta volna az évkönyv.)

A kötet végén Beke György veszi számba, merre is szórta Románia-szerre a magyarságot a történelem, az iparosodás. De éljenek is bárhol, bármilyen számbeli arányban, létük alapja „a román nemzet kultúrájának megismerése, tisztelete, nyelvének elsajátítása, ugyanakkor pedig, mindezekről elválaszthatatlanul a nemzetiség nyelvének, hagyományainak, lelki habitusának megőrzése és gazdagítása, a kölcsönös megismerés és bizalom alapján, a testvériség szellemében.”

„Hej, be sokszor megalázhattak bennünket a világban, ha ennyire ragaszkodunk ehhez a földhöz” — olvashatjuk egy helyütt, s arra gondolunk, bár csak minden ilyen megaláztatás ekkora ragaszkodást szülné! Ragaszkodást a szülőföldhöz, szeretetet a néphez, s ilyen munkát, mint a „Haza, Szülőföld, Nemzetiség”.

Várjuk A Hét 1979-es, új évkönyvét. Nemcsak azért, hogy polcunkon új színnel gyarapodjék az Utunk. Korunk évkönyveinek, a Hargita, Előre kalendáriumainak sora, hanem azért is, hogy a még megválaszolatlan kérdésekre és kimondatlan gondolatokra válasz adassék.

Dobos László

KÓRUSMŰVEK KÉT NYELVEN

Bartók Béla válogatott kórusművei magyarul és ukránul, Mikola Leontovicséi pedig ukránul és magyarul — egy-egy tetszetős kiállítású füzetben. E népdalfeldolgozásokat tartalmazó két gyűjteményt a szovjet—magyar közös zeneműkiadás keretében a budapesti Zeneműkiadó és a kijevi Muzicsna Ukrajina adta ki 1977. végén, illetve 1978. elején. Ezzel lényegében egy most indult kétnyelvű kiadványsorozat alapját vetették meg, amelynek kötetei kölcsönösen bemutatják a magyar és az ukrán népdalkincsét. A két kiadó ezzel a sorozattal — régi adósságot törlesztve — lehetőséget teremt a magyar és az ukrán zeneszerzők kórusműveinek kétnyelvű bemutatására. Ezentúl az ukrán hanversenydobogók is felcsendülnek majd Bartók, a magyar dobogók pedig Leontovics népdalfeldolgozásai, s a továbbiakban nyilván Kodály, Lajtha, Bárdos, illetve Ljudkevics, Lászenko, Revuckij és mások ilyen jellegű művei.

Bartók népdalfeldolgozásai közül tízenötlet kórusmű került a válogatásba, közülük a magyar népdalkincsnek olyan gyöngyszemei, mint a Hegyek közt lakásom, Meghalok Csurgóért, Serkenj fel lantos, Elment a madárka. Bizvást elmondhatjuk tehát, hogy a magyar népdaloknak ez a különő válogatása valóban teljesértékűen képviseli a népi hagyományt, mert megmutatja az ukrán közönségnek a magyar népköltészet sokszínűségét: ugyanis a magyar nyelvterület legkülönbözőbb területeiről származnak.

Emellett megnyilvánul e válogatásban a magyar népdalok tartalmi gazdagsága, változatossága is, a gyűjteményben képviselve vannak a családi és társadalmi szokások, ünnepi szertartások, szerelmi motívumok.

A népdalok fordítását Jurij Skrobinec, a nálunk is jól ismert, tehetséges ukrán műfordító készítette, aki valóságos átköltötte a kórusműveket. Nem a szó szerinti hűsége törekedett, hanem a sajátos népi szöveg adekvát visszaadására, a prozódiai követelmények messzemenő figyelembevételével. A magyar népnelvet jellegzetes kifejezéseit az ukrán nyelvnek megfelelő fordulatokkal adta vissza, aminek példái a Párnás táncdal, a Van egy gyűrűm, karika, vagy a Hegyek közt lakásom, senkim a világon ukrán megfelelője.

A sorban második kiadványként megjelent Leontovics-válogatás gazdagabb, csaknem kétszerese az előbbinek: harmincöt kórusművet tartalmaz. További előnye, hogy az előszó, amelynek szerzője M. Horvicsuk ukrán zeneszerző, adatokat közöl a zeneszerző életéről és munkásságáról, jellemzi népdalfeldolgozásait. Egy fogvatékossága azonban — miként a Bartók-válogatásnak is — ennek a gyűjteménynek is van. Nevezetesen az, hogy nincs benne feltüntetve, hol és mikor gyűjtötte a szerző a válogatásba sorolt népdalokat.

A Leontovics-gyűjtötte népdalok feldolgozásának — a Bartókéhoz hasonlóan — nagy értéke hogy a zeneszerző a legnagyobb mértékben tiszteletben tartotta az általa feldolgozott népdalok jellegét és stílusát. Egy-egy népdalfeldolgozása — mint a Vén dudás, a Hej, fónók, a Visznek már, kozák, a Tarlón a cinege — az úgynevezett kórus miniatúra remeke.

A népdalok magyarra fordítását Balla László kárpátukrajnai műfordító végezte hűségesen. Mindkét kiadvány szerkesztője az ugyancsak kárpátukrajnai Márton István zeneszerző. Az ő érdeme, hogy a lefordított szövegek teljes összhangban vannak a dallamokkal.

Bartók Béla kórusművei hatszáz, Mikola Leontovicsé ezerkétszáz példányban jelentek meg. Az ukrán kritika joggal kifogásolja a Bartók-válogatás feltűnően alacsony példányszámát. Ha figyelembe vesszük az ukránok csaknem ötven milliós lélekszámát, ez valóban kevés.

Sándor László

GYOMAI TANULMÁNYOK

Szerkesztette: Szabó Ferenc

(Kiadja Gyoma Nagyközség Tanácsa, 1977.
658 old.)

A hazai könyvkiadás impozáns számai többé-kevésbé ismertek: könyvesboltjaink kirakatai a világ egyre teljesebb képét segítenek elénk tárni. A bennük sorakozó roppant tömeg könyv mellett azonban évente nagy számban jelennek meg olyan munkák is, melyek nem, vagy legfeljebb antikvár könyvként kerülnek be a könyvek számára a legszélesebb nyilvánosságot jelentő könyvkereskedelem áramlatába. Múzeumok, levéltárak könyvtárak, intézetek — és nem kis számban helyi tanácsok: ún. non hivatásos kiadók — többnyire egy-egy helység, táj, intézmény múltját, vagy annak egy-egy részletét feltáró kiadványai ezek. Piacuk és ennek megfelelően példányszámuk egy szűkebb szakmai vagy a helyi olvasó közönségre van méretezve, pedig mondanivalójuk nem kevésbé tanulságos, mint nem egy nagy példányszámú, könyvkiadónál megjelent, általánosabb érdekű témáról szóló munkáé. Csak éppen közvetlenül érintenek — vagy látszanak érinteni — kevesebb embert —, talán éppen azért, mert nagyonis közvetlenül kapcsolódnak a konkrét valósághoz.

E munkák közé tartozik a helyi tanács kiadásában megjelent Gyomai Tanulmányok című vastag, közel 700 oldalas kötet. A tanulmányok népes, helyi kutatókat és országosan ismert tudósokat egyaránt felsorakoztató szerzői gárdája sokoldalúan világítja meg a nagymúltú Békés megyei nagyközség történetét és jelenét. Gyoma neve először 1332-ben fordul elő az oklevelekben, és bár a török idők végére teljesen elpusztult, csakhamar új telepések népesítik be helyét, hogy azután az élet folyamatossága többé meg ne szakadjon. Ebbe a szerzők által nagy gonddal — bár így sem hézagtalanul — rekonstruált történeti folyamatba beágyazottan érdekes, a történeti fejlődés és a társadalmi mozgás legmélyebb mechanizmusába bepillantó tanulmányok foglalnak a gyomai emberrel és környezetével s a gyomai népi társadalom s népi kultúra elemzésével. A demográfiai mozgás, a mai népesség gazdag képanyaggal illusztrált embertani összetétele, a határ mintegy 1200 földrajzi neve (néha meglepő aszociációkkal), vagy a helységet övező

vizek rendszere és élete éppúgy bemutatásra került itt, mint a településrendszer kialakulása, a népi építkezés, a hagyományos paraszti gazdálkodás, valamint — kivált izgalmas témaként — a helyi társadalmat a múltban és a közelmúltban összefűző emberi, személyi és intézményes kapcsolatok rendszere és ezek működése.

Lapozva a kötetet betekintheünk Mohács évszázadának alföldi paraszti-mezővárosi világába, a török világot követő újjátelepülés keserves esztendeibe, a két háború közötti korszak problémáiba és a felszabadulás hozta új konfliktusokba. Sorra tűnnek fel előttünk a gyomai parasztházak: falusiak és tanyasiak, régiek: évszázadosok és újabbak egyaránt; udvaraik elrendezésével, szobáik bútoraival, lakóik ruháival, edényeivel és szerszámaival; — megismerjük a paraszti gazdálkodás sokaig csak lassan változó eszközeit és módszereit —, de végig követhetjük két évszázad gyomai népességszámának alakulását és ennek során a családtípusok lassú átformálódását: a munkakapcsolatok változó formáit. Bepillanthatunk a gyomai iskola életébe is, a 200 évvel ezelőttiébe éppúgy, mint a közelmúltéba.

Korunkra a valóság iránti érdeklődés hallatlan megnövekedése a jellemző. A valóság azonban nemcsak a jelenben létezik és vizsgálható; megfelelő módszerrel megtalálhatjuk és rekonstruálhatjuk a múltban is. A Gyomai Tanulmányok — éppúgy mint a többi hasonló helytörténeti kiadvány — a múlt valóságát rekonstruálva napjaink jobb megértését is szolgálja. Méltán igényelve ilyen eredményeinek nemcsak a helyi, hanem egy annál — kivált a tudomány és a közművelődés vonatkozásában — szélesebb közönséget érdekelő bejelentését is.

Vörös Károly

BOTKA JÁNOS:

EGY TISZAZUGI FALU, CSÉPA TÖRTÉNETE

(A Szolnok megyei Levéltári Füzetek
3. száma, 1977. 280 old.)

A könyv szerzője megismertet bennünket hazánk egyik legkisebb tájával, a Tisza-Körös szögében levő Alsó-Tiszazúggal, s a kunszentmártoni járás területén levő Csépa községgel. Előljáróban a természetes táj kialakulását, a felszín adottságait mutatja be a földtörténeti és

geomorfológiai kutatások legújabb eredményei alapján. Kialakulásának következménye a felszín hármas tagolódása: futóhomok, löszfelszín és ártéri terület. Eghajlati adottságai közt jellemző, hogy az ország legmelegebb és legszarazabb tájai közé tartozik. Ezekre a természeti adottságokra építve vizsgálja az ember megtelepedését és a népesség kialakulását a régészeti leletekkel bizonyítható neolitik kortól a népvándorlás időszakán át a honfoglalásig. Úgyesen használja fel földrajzi nevek tanúságtételét is. Jó képet rajzol az itt letelepült magyarság foglalkozásáról, a legrégőbbi halászatról, az úgynevezett dugászásról, a pásztorkodásról és a földművelés kezdeteiről. Így vezet el az olvasót a község első okleveles emlékéig, 1496-ig. Ebből kiténik, hogy nevét a birtokos Chepa-Csépa családról kapta, a név viszont az István régies változatából alakult ki. Sok érdekes adatot közöl a táj török hódoltsági életéről, melynek vége felé, az 1659-es hadjárat során Csépa község teljesen elpusztult, s közel száz esztendőn át műveletlen, elhagyott helyként említik a források.

A község új élete a Rákóczi-szabadságharc után kezdődött a lassú betelepüléssel. *Vályi András* összeírásában 1796-ban már mint kismeséi, katolikus magyar falu szerepel. A benépesülés 1848-ig folyamatos volt, s ekkorra már 2200-ra nőtt a község lakóinak száma. A szerző részletesen közli a betelepült családok nevét, származási helyüket, s az újra meginduló, majd kiterjedőesedő gazdálkodás adatait. A népi földművelés, állattartás, szőlőművelés, továbbá a községi önkormányzat, az egyházi élet, az anyagi és kulturális életszínvonal fejlődéséről — a hízeles történeti adatok mellett — figyelemre méltó néprajzi szemlélettel számol be.

Külön fejezet foglalkozik a község kapitalista fejlődésével 1848—1914 között. Reszletesen leírja a gazdasági élet, az egészségügy, az önkormányzat (közbiztoskosság) helyzetét, valamint a kapitalista fejlődés társadalmi következményeit, a szegényparasztság, agrárproletariátus kiszákmányolását, s a belőle fakadó paraszmozgalmakat az őszirózsás forradalom és a Tanácsközletszás időszakáig.

Az ellenforradalom eseményeit, majd a falu dolgozó népének helyzetét, gazdálkodását, az egyház, a népoktatás, népművelés grafikonokkal is szemléltetett adatait a szerzőtől eddig is megszokott pontossággal tárja elénk. S végül a máig vezeti Csépa történetét a felszabadulás, a földreform ismertetésével, s

az új út, a szocialista gazdálkodás fejlődésének, a velejáró életszínvonal-emelkedésnek bemutatásával.

Botka János munkája nemcsak színvonalas doktori disszertáció, hanem egyre izmosodó honismereti irodalmunk értékes, példamutató helytörténeti dokumentuma is.

Dr. Timaffy László

URBÁN LÁSZLÓ:

DEMOKRATIKUS AGRÁRSZÖVETKEZETEK SZOLNOK MEGYÉBEN 1945—1949.

A Szolnok megyei Múzeumok Közleményei 40. Szerk.: *Selmeci László*
(Szolnok, 1977, 160 old.)

Helytörténeti irodalmunk újabb színvonalas kötettel gazdagodott. *Urban László* 10 éves tanulmányában bőséges forrásbázisra alapozva világos áttekintést nyújt a népi demokratikus forradalom éveinek egyik fontos, bár elhanyagolt területéről: a demokratikus agrárszövetkezetek fejlődéséről Szolnok megye vonatkozásában.

Az első fejezetben a szövetkezeti mozgalom kezdeteiről kapunk tájékoztatást. A megye felszabadulás előtti szövetkezeti életét a Hangya, a hitelszövetkezetek és részben a tájszövetkezetek uralták. Általános jellemzőjük az volt, hogy gazdagparaszti—tőkés—nagybirtokos érdekeket szolgáltak, míg tevékenységükben a fogyasztás dominált. Urban szerint a szövetkezetek a háború során vagyonuk jelentős részét elvesztették, rendszerük szétesett. A felszabadulás után a szövetkezeti mozgalomnak két irányzata figyelhető meg országosan — tehát megyénkben is — a Hangya hálózat újjászervezése, illetve a szegényparaszti igényeknek megfelelően új, demokratikus szövetkezeti mozgalom kibontakoztatása.

A földreform döntő lépésnek számított a mezőgazdasági szövetkezés szempontjából, hiszen a törvény kimondta a földművesszövetkezetek alakításának lehetőségét és szükségességét. A második fejezetben a szerző a földművesszövetkezetek 1945—1948. közötti fejlődését vizsgálta. A szervezeti kérdések tárgyalása után Urban a földművesszövetkezetek társadalmi viszonyait elemezte és megállapította, hogy a földművesszövetkezetek a falu legsze-

gényebb rétegeinek szövetkezetei voltak". A magot általában a földigénylő bizottságok és az UFOSZ szervezetek jelentették. A szervezést, a vezetést a baloldali pártok és a szakszervezetek vállalták.

A földművesszövetkezetek alapvető feladatukat — az igénybevett birtokok művelésének kezelésbe vétele — komoly nehézségek közepette igyekeztek megoldani, hiszen általános volt az eszközök, épületek, állatok széthordása a falvakban. Szolnok megyében az 1946 végi adatok szerint földművesszövetkezetek kezelésében volt 12 244 kh föld, 1285 db gép. Az épületekre, állatokra és más gazdasági eszközökre vonatkozóan nincsenek megyei adatok. Nagylehetősen gyenge volt a földművesszövetkezetek pénzügyi bázisa, súlyosbította a helyzetet az infláció és az is, hogy hitelt szűken kapott. 1946 végén egyre több fórumon felvetették a földművesszövetkezetek anyagi támogatásának szükségességét. 1947—1948 fordulóján valamelyest javult a helyzet. A földművesszövetkezetek Szolnok megyében elsősorban gépjavitásra és rizstermelésre kaptak állami hitelt. A szerző — a földművesszövetkezetek működési feltételeit számbavéve — értékes tájékoztatást ad — az alapvető gazdasági tevékenységről. Erdemi tevékenységről csak 1947-ben lehetett szó; elsősorban rizstermelésről, gyümölcs-termesztésről, háziiparról, gépjavitásról, állattenyésztésről. 1947-ben a földművesszövetkezetek működése megélenkült, elsősorban a mezőgazdaság, másodsorban a kereskedelem területén.

Szolnok megyében a rizstermelés volt a földművesszövetkezetek legfontosabb mezőgazdasági tevékenysége. 1947/1948. fordulóján már a rizstermesztés bővítésére is akadt példa. A kereskedelmi tevékenység lassan bontakozott ki, de 1948-ban már sikerült a téren is előre lépni.

A harmadik fejezetben Urbán László a szövetkezeti élet 1948—1949. évi átalakulását tárgyalja. A fordulat éve a földművesszövetkezetek szempontjából kedvező változásokat eredményezett: tanfolyamot végzett szövetkezetvezetők kapcsolódtak be a munkába, fellendült a kereskedelmi tevékenység, a gabona- és állat felvásárlás, új üzleteket nyitottak — az FMSZ-ek termelészer-

vező munkája megerősödött. 1948 őszétől szervezeti változásokra került sor a szövetkezetek általános demokratizálása mellett, 1949 elejére megtörtént a földműves- és Hangya szövetkezetek fúziója. A gazdaságilag megerősödött földművesszövetkezetek kereskedelmi tevékenysége tovább növekedett, fokozódott a felvásárló és a szerződéses termelési funkciójuk is. A földművesszövetkezetek termelészövetkezeti csoportok létrehozására is törekedtek. Új fejezetet nyitott az agrárszövetkezetek életében is a szocialista szövetkezeti központnak, a Szövetkezetek Országos Szövetségének a megalakulása. A szerző külön vizsgálta a termelészövetkezeti szervezést a megyében. A szövetkezeti közös termelés első kísérlete összekapcsolódott a gazdagparasztság korlátozásával. A 9000-es rendelet alapján a megyében szeptember folyamán megalakultak a földbérlo bizottságok. Szolnok megyében 15 000 főre rúgott a nincstelen, munkanélküliek száma. A rendelet végrehajtása során kb. 35 000 kh került kishaszonbérlet címén a szegényparasztok kezére. 1949 végére kialakultak a végleges adatok: 27 földbérlo szövetkezet működött a megyében 2360 taggal, 21 736 kh területen, valamint 20 földbérlo csoport 1610 taggal, 6 015 kh területen. Urbán helyesen állapítja meg, hogy a tábláscsoportok jelentőségét politikai szempontból túltértékelték. Ezeknek a csoportoknak alig volt termelési eszközük, állatállományuk, s főként annyi élelemtartalékuk, amely kitarthat az új termésig.

1949-ben az állam építkezési, szántási, vetőmag hitellel és állatállomány kihelyezésével segítette a termelészövetkezeti csoportokat. Szolnok megyében 1949-ben megkezdődött a termelészövetkezeti csoportok önállósodása a földművesszövetkezetektől.

A szerző eredményesen mutatta be egy megye történeti vázlatán keresztül a földművesszövetkezetek országos fejlődésének kibontakozását. Rendkívül gazdag forrásanyagot használt értékeléséhez, jól ismeri a legújabb szakirodalmat és sikerrel adaptálta azt. Urbán többiben bátran vállalkozott önálló értékelésre. Munkája nyereség a helytörténetírás számára.

Gazdag István

RENEZÁNSZ ÉPÍTÉSZET MAGYARORSZÁGON

(Magyar Helikon és Corvina Kiadó,
Bp., 1977. 244 old. és 209 kép.)

Merész-elhet-e valaki *Balogh Jolán* részlettanulmányai és összefoglalása után reneszánsz építészetünket újabb szintézisbe foglalni? A szerző merész-elte s tegyük hozzá azonnal, teljes sikerrel. Munkája során nemcsak Balogh Jolán s a saját kutatásaira támaszkodott, hanem az elmúlt évtizedek műemléki helyreállításai kapcsán végzett feltárásokra, tudományos kutatásokra is. Az új összefoglalás azonban nem cezektől az új megállapításoktól válik újjá és volt érdemes megírni, hanem elsősorban gyökeresen új felfogása miatt. A szerző ugyanis nem elégszik meg azzal a szemlélettel, amely joggal hangsúlyozta, hogy a reneszánsz művészet Itália után elsőnek hazánkban virágzott ki, hanem ennek okait is megtalálja: Mátyás központosító bel- és itáliai külpolitikájában. Több kísérlet után a nápolyi királynnyal, Aragoniai Beatrixszal kötött házasságától szokás számítani a magyar reneszánsz kivirágzását, pedig meg is fordíthatjuk a kérdést, bármilyen olasz családdal köt is dinasztikus házasságot Mátyás, az a reneszánsz átültetését jelenti, mégpedig — szinte szükségszerűen — annak legbelsőbb magjától, Fircenzétől. Erre a királyné választott Mátyásnak reprezentatív okokból volt szüksége, hogy ezzel is hangsúlyozza: udvara egyenértékű a százados Habsburg, vagy a valamivel fiatalabb Jagello dinasztiával.

A szerző másik alapvető megállapítása, hogy nemcsak a stílus, a műformák, talán így is mondhatjuk: a külsőségek átvételéről van szó, hanem a gótikától alapvetően eltérő munkamódszerről s az ezt kivétel nélkül képes munkaszervezetről is. Erre Mátyás udvara szellemileg — s a még kezdetleges céhszervezet azzal, hogy nem okozott legyőzhetetlen akadályokat — felettébb alkalmas volt. A humanista szellemű udvar és a vezető réteg szívesen befogadta az új művészet elméletét és gyakorlatát, a középkori munkaszervezet pedig már századok óta tudomásul vette, hogy a király és a főrangúak építkezése független a céhes ipartól, sőt méreteiben és izlésében magasan afölött áll. Így nemcsak a stílust vehették át, hanem a behívott komplett olasz munkaszervezet révén a megvalósítás lényegét. Végül az új izlés nemcsak Budára és a vidéki közpon-

tokba jutott el, hanem a falvakban is megjelent, a templomok famennyezeteinél, s a parasztházak tornácainál.

Fauerné Tóth Rózsa könyve ezt az utat rajzolja meg, s a képmagyarázatokban részleteiben is kibontja koncepcióját. A szerző saját kutatásaival és a legújabb hazai és külföldi szakirodalom eredményeivel felvértezve fejti ki elképzeléseit. A képanyag zömét *Könyu Kálmán* e célra készült, jól reprodukált mesteri felvételei adják. A kötetet több mint 200 fotó, 21 műszaki felvétel és részletes irodalomjegyzék teszi teljessé. Nem ártott volna — itt is és az előző kötetekben is — ha részletes hely- és tárgymutatókkal segítették volna elő a használhatóságot.

A Magyar Helikon és a Corvina közös kiadásában megjelenő építészettörténeti sorozatnak ez már a harmadik kötete. *Feuerné és Entz Géza* (gótikáról szóló) munkái — amelyekben a társadalmi szempontok hangsúlyosabban szerepelnek — az új szemléletű építészettörténet úttörői. Azáltal pedig, hogy a Corvina idegen nyelven is megjelenített ezeket a műveket, végre mód nyílik arra, hogy a magyar anyag korszerű feldolgozásban belekerüljön a nemzetközi tudományos élet vérkeringésébe.

Dercsényi Balázs

NEMETHI JOZSEF:

ZALA MEGYE MŰEMLEKEI

(Zalaegerszeg, 1977. 110 oldal
és 59 fotomelléklet.)

Nem túlzunk, ha ezt a műemlékjegyzéket hiánypótló és feltétlen követésre móltó alkotásnak tekintjük. Korunkban egy-egy megye, tájegység megismerésének már nincsenek anyagi, közlekedési és egyéb technikai akadályai, az egyetlen gátat a kellő ismeretterjesztés hiánya jelentheti. Különösen igaz ez néhány megyénkire (köztük éppen Zalára is), melyekről — szűkebb szakmai köröket leszámítva — vajmi keveset tudunk. Bár a felszabadulás utáni fejlődés — elsősorban a kőolaj-kitermelés — egy „új” arcát tárta fel Zalának, a „régit” változatlanul alig ismerjük. Sőt a közelmúltban kialakított Szabadtéri Néprajzi Múzeum a kényelmesebb látogatókat már eleve megkíméli attól, hogy a göcseji terület rejtett szépségét, értékeit, műemlékeit a helyszínen keressék fel. Könyvünk viszont éppen arra törekszik, hogy a megye olyan látványosságai iránt is felkeltse az érdeklődést, ame-

lyeket a magyar műemlékügy hivatalos szervezete műemlékké vagy műemlék-jellegűvé nyilvánított.

Ehhez a célhoz igazodott Németh József munkája. Olyan közhasznú kézikönyv kíván lenni, melyet a megye látogatói hasznosan forgathatnak, ugyanakkor a szakember is kimerítő ismeretanyagot szerezhet. Bevezető tanulmány foglalkozik a megye történetével, a különböző korszakokban kialakult emlékekkel. Közli a fontosabb szakirodalmat és az érvényes műemléki jogszabályok kivonatát. Ez különösen figyelemre méltó, hiszen az emlékek pusztulásának, megsemmisülésének egyik jelentős oka azok értékének, a rájuk vonatkozó jogszabályok ismeretének hiánya.

A szerző a műemlékek ismertetésekor a Hivatalos Műemlékjegyzék sorrendjében halad. A jelentősebb épületekről, szobrokról fényképfelvétel is készült. Természetesen ez a munka nem helyettesítheti a komplex műemléki topográfiát. Így csak elvétve kerülhetett sor a „nem műemlék”, de művészeti vagy egyéb kulturális értékekkel rendelkező objektumok ismertetésére. Itt elsősorban a már eltűnt, vagy eltűnőben lévő kolostor- és várhelyekre gondolunk (Órvényes, Elek, Rajk stb.).

Németh József könyve hasznos útítár mindazok számára, akik szeretnék ismerni a megyét, gyalog vagy gépkocsival fel kívánják keresni a vidék kevésbé ismert értékeit, de azoknak is, akik — hivatalból vagy műkedvelésből — tudományosan is foglalkoznak Zala műemlékeivel.

Dr. Guzsik Tamás

SZOLNOK MEGYE NÉPRAJZI ATLASZA

Szerk.: Szabó László—Csalog Zsolt

(Szolnok, 1974. I. 1. kommentárok,
517 old.+95 tábla, I. 2. térképek, 286 old.)

A kartografikus módszerek alkalmazása iránt a néprajztudományban már a két világháború között is meg volt az érdeklődés Magyarországon. Különböző nehézségek miatt azonban a magyar néprajztudomány az atlaszmunkálatok terén erősen elmaradt a környező országoktól. A magyar néprajzi atlasz még a feldolgozás szakaszában van. Éppen ezért a nemrégiben megjelent Szolnok megyei néprajzi atlasznak (rövidítése SZMNA) több szempontból is különös jelentősége van.

1. Az SZMNA az első elkészült és megjelent néprajzi atlaszunk. Erényei-

ből és hibáiból nemcsak más regionális atlaszok elkészítésénél, hanem a „nagyatlasz” munkálatainál is profitálhatunk. 2. Ez az első regionális atlaszunk, amely pl. sűrű kutatóközpont-hálózatával ellenőrizheti a nagyatlasz vidékünkre vonatkozó adatait is, egyes jelenségek jobb megértéséhez pedig biztosan hozzásegíti a tudományt. 3. A kultúra egészét átfogó, jól megválasztott kérdéskörei révén alkalmas Szolnok megye kulturális tagoltságának, illetve bizonyos változástendenciák kimutatására. 4. Szolnok megye központi földrajzi elhelyezkedése révén alkalmas az Alföld általánosabb kulturális problémáinak kimutatására, a más tájegységekkel fenntartott kapcsolatok rögzítésére is.

Az SZMNA első kötete a tárgyi néprajz fontosabb témaköréit öleli fel: a 75 kérdéses csoport a földművelés, az állattartás, a pásztorkodás, a halászat, a település, az építkezés, a lakás, a teherhordás, a házi munkák, a táplálkozás és a viselet fontosnak és kartografikus vizsgálatra alkalmasnak ítélt jelenségeivel foglalkozik. Bár jellemző az SZMNA munkálataira, hogy az egyes kérdések, kérdéses csoportok feldolgozásába a téma legkiválóbb kutatóit, ismerőit is bevonta, a munka nagyobb részét a Szolnok megyei néprajzosok végezték el. A földművelés legtovább kérdését dr. Szabó László, az állattartás nagyobb részét dr. Bellon Tibor, a viselet és táplálkozás témákat pedig többségükben dr. Fűvesy Antikó és Gulyás Éva dolgozta fel. A gyűjtő- és feldolgozó munka többi résztvevőjét, az SZMNA minden egyes munkatársát a kommentárkötet említi meg.

A gondosan rajzolt térképlapok (Sziánkó István munkája) és a térképeket értelmező kommentárok eléggé erős táji tagoltságot regisztráltak a megye területén. Az adatok tanúsága szerint külön tájegységet alkot a Jászság, a Nagykunság, Tiszafüred és környéke, a Tiszazúg és esetenként a megye Tisza menti része is. A kommentárok és a térképek e tagoltságot témaként csupán regisztrálják, létrejöttük okainak megismeréséhez a megye történetét vizsgáló két bevezető tanulmány segíti az olvasót és a kutatót. A megye IX—XVII. századi történetét dr. Selmeczi László, a XVIII—XIX. századi részt pedig dr. Szabó István írta. A néprajzi anyag, a kommentárok és a térképlapok jobb megértését szolgálják a kommentárok között található ábrák, valamint a kommentárkötet végén, a nagyobb témakör-

rök (sajnos, nem kérdések) szerint összeállított, bőséges fényképillusztrációk, köztük több, némegegyzer rüfra, vagy a témában még közöletlen fotó. A kommentárokat és a térképeket nagyon részletes, német nyelvű kivonat egészíti ki. A jól sikerült, szakmailag is igényes német fordítás — dr. Szabó Lászlóné Nagy Mária és dr. Hansel Istrán munkája — a szolnoki atlaszt külföldi kutatók számára is használhatóvá teszi.

A megjelenés óta eltelt idő még nem tette lehetővé, hogy a Szolnok megyei néprajzi atlasz szervesen beépüljön a szaktudományokba. A benne felhalmozott rendkívül értékes anyag azonban egyik legjelentősebb és nélkülözhetetlen kézikönyvünké teszi. Az SZMNA jelenleg szerkesztés és sajtó alatt álló második kötetének megjelenése után megtehető az alap egy részletes, mindenre kiterjedő, s most már földrajzilag is szélesebb területre felölelő Alföld-kutálshoz.

A munka rotaprintes úton, a szolnoki Damjanich Múzeum házi nyomdájának sokszorosításában készült el, bár a munka értéke megérdemelte volna, hogy az MTA vagy a Kulturális Minisztérium nagyobb anyagi támogatásával vagy pedig valamelyik tekintélyes kiadónknál nyomdai úton jelenjen meg.

Barna Gábor

I. SANDOR ILDIKÓ:

PEST MEGYE NÉPRAJZI IRODALMA (Kéziratok)

Pest megyei Múzeumi Füzetek VIII.
(Szentendre, 1975. 205 old.)

A Pest megyei Múzeumok Igazgatósága és a Pest megyei Levéltár a közelmúltban határozott lépéseket tett annak érdekében, hogy más megyékkel szemben fennálló lemaradását behozza. E tudományos előrelépésnek fontos mérőföldköve Ikvainé Sándor Ildikó bibliográfiája. A hiányt pótló kiadvány összeállítója számba vette a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárában és a megye múzeumaiban található néprajzi jellegű kéziratokat, pályamunkákat. Gyűjtését kiterjesztette a budapesti és a debreceni néprajzi tanszékek irattárára, a Magyar Tudományos Akadémia kéziratárára, az MTA Néprajzi Kutatócsoportjának Adattárára, a Pest megyei Levéltárban őrzött kéziratok tanulmányokra és kéziratok krónikákra.

Ez a felsorolás is jelzi, hogy egy ilyen bibliográfia szerzőjének milyen kiterjedt anyaggyűjtést kell végeznie. Ikvainé mélyre merítette a halót, számottevő anyag aligha maradhatott ki belőle. s bibliográfiájának ismerete nélkül lehetetlen Pest megye néprajzával foglalkozni.

A tárgyi és a szellemi téprajz témakörei szerint csoportosítva 25 rovatban dolgozta fel a megyére vonatkozó anyagot. Összefoglalva az Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázatokra beküldött felnőtt és ifjúsági tagozat pályamunkáit, s a kéziratok disszertációk minden fajtáját. (A rövidítésjegyzék szerint az egyetemi doktori, a kandidátusi és a tudományok doktora disszertációkat foglalja össze a kötet, ám az egyetemi néprajzi szakdolgozatok között még lehet: további anyag!) A bibliográfus külön érdeme, hogy kötete nem egyszerű felsorolás, hanem az összeállított anyagot analitikusan is részletezi. A dolgozatok annotációját különösen érdekessé teszi, hogy időnként a pályamunka sommás bírálatát is elvégzi. Így a bibliográfiai forgatója már előre felkészülhet arra, hogy mélységében mit nyújtanak a tanulmányozható pályamunkák. Az elemzés során az összehasonlításához használható kéziratok számát és címét is felsorolja a szerző. A kötet hasznosan egészíti ki a Földrajzi Műtató. Kitérő a bibliográfia illusztrációs anyaga is. A bemutatott tárgyak a megye múzeumaiban találhatóak.

A Pest megyei Múzeumok Igazgatósága hasznos kutatási segédeszközt adott a honismereti mozgalom munkásai kezébe. A feltárt dolgozatok segítségével jól látható az eddig megtett út, s világosabban kirajzolódnak a feladatok is. Bár minél több megye vállalkoznék a közgyűjteményekben található kéziratok anyagok összefoglalására! Ez is a honismereti gyűjtőmunka tudományos megalapozását segítené elő. Ikvainé ugyanis a gyűjtőhelyek kézirat-kutatásának módjára is felhívja a pályázók figyelmét.

Kovács József László

LUSSA VINCE--TEMESI LÁSZLÓNE:

ARBORÉTUMOK VAS MEGYÉBEN

(Natura Kiadó, Bp., 1977. 232 old.)

Az alföldi embereket csodálatba ejti Nyugat-Magyarország varázslatos, üde, elő-alpesi flórája. A kedvező természeti adottságok teszik lehetővé, hogy pl.:

1 A malonyai és a jelli arboretum bővebb leírása megtalálható a Honismeret 1976. 6. számában (Szék.)

Jeli a tipikus mediterrán *királyné gyertyájának* (*Asphodelus albus* L.) a legészakibb, az *atlanti csarabnak* (*Calluna vulgaris* L.) a legdélibb, a *tavaszi héricsnek* (*Adonis vernalis* L.) pedig a legnyugatibb lelőhelye.

Az északnyugat-magyarországi virág- és kertkultúra a régmúltban gyökerezik. A XVI—XVIII. századi főúri családok sok szép, érdekes kerti növényt természetek és honosítottak meg. A Nádasdy, Batthyány családok jeles kertészkedő tagjai legfőbb partónusai voltak a kor kertészetének. Ilyen mecénás volt *Batthyány Boldizsár* is, kinek szalónaki kertjében *Carolus Clusius*, a híres botanikus is tevékenykedett.

A kertkultúra mindig emberi gondoskodást tételez fel. Különösen így áll ez az évtizedes famatuzsálemek gyűjteménye esetében. Az arborétumok tükrözői az emberi alkotásnak, türelemnek és az elgondolások következetes, töretlen végrehajtásának is. Kertészek által emlegetett hasonlat juthat eszébe az olvasónak: „Ültess fát, hogy ápolja fiad, és gyönyörködjön benne, élvezze természet unokád!”

Ambrózy—Migazzi István munkás napjai igazolhatják ezt a mondást. A malonyai példa alapján kialakított jeli gyűjteménye a lombos örökzöldek reprezentáns bemutatókertje lett. Hasonlóan örökzöld, de elsősorban fenyőgyűjteményével — jelenleg 260 fenyőfajtaival — az egyik legjelentősebb, az 1860-as években alapított károni arborétum.

Vas megye másik két szép arborétuma a sárvári és a szelestei. Növényállományuk szépsége miatt méltán kerültek egy kötetbe nagyhirű társaikkal. A szelestei arborétum növényföldrajzi érdekessége, hogy itt figyeltek fel a csarabrára, valamint a kísérő, jelző növényeire, a nyíresborókásra.

A könyv hasznos olvasmánya a növényi szépségeket szeretőknek. Értékét, használhatóságát növeli, hogy közli mindegyik arborétum térképét, valamint a javasolt séták útirányát, a megközelítési lehetőségeket és pontos címüket is. Több szép színes képet is szívesen elnézegettünk volna a sárvári és a szelestei arborétumról.

A szép kiállítású, gazdag fényképanyaggal illusztrált könyv az ember természetátalakító és megőrző erejének is emléket állít.

Csoma Zsigmond

DR. ZÁKONYI FERENC:

A GYÖNGYÖSI CSÁRDA

(Panoráma, 1976.)

Egy könyv sikerét sokféleképpen lehet felmérni. Mégis a legkézzelfoghatóbb értékmérő, ha megjelenése után eltűnik a könyvesboltok polcairól. Ez történt *Zákonyi Ferenc* A Gyöngyösi csárda című könyvével is.

Mint általában a csárdák — így a Gyöngyösi csárda is — kedvelt út menti pihenő- és mulatóhely volt. A XIX. században a keszthelyi vásárok idején az állatkereskedőknek a város előtt itt volt utolsó megszállóhelyük. A vásárt megelőző napon a kupeczek már itt megkezdtek ivás közben az üzletkötést, s az áldomásból a csárda bérlője is jó hasznot húzott.

Zákonyi közli a Gyöngyösi csárda részletes leírását, alaprajzát — a pítvart, a pincelejáratot — és az épület jelenlegi képét. De szó esik a könyvben a régi betyárvilágról, a betyár, a szegénylegény, valamint a zsvány fogalmáról és alakjáról is. E két fogalmat ugyanis nem szabad összetéveszteni: más a betyár és más a zsvány. Az előbbi néha nemzeti hőssé magasztosul, akárcsak az angolok legendás *Robin Hood*-ja.

Zákonyi Ferenc sokat tett a Balaton vidéke és Veszprém megye ismertetéséért. Ismeretterjesztő munkásságáért és ezernél több előadásáért a TIT aranykoszorús jelvény adományozásával fejezte ki elismerését. Sokat fáradozott a Tihanyi Tájvédelmi Körzet érdekében is. Többek között évekig küzdött a kővágó-őrsi és a szentbékakálai kötengerek megmentéséért. A természetvédelem terén végzett értékes munkájáért a Pro Natura emlékéremmel tüntették ki.

Ezek a magasszintű elismerések kiemelkedő határkövej a szerző munkás életének. Hisszük, hogy a továbbiakban még igen sok értékes honismereti és környezetvédelmi írást olvashatunk tőle.

Vörösmarty Géza